

PERLOKUTIV NUTQIY AKTNING PRAGMATIK TAHLILI

Alijonova Anora A'zamjon qizi

Qo'qo'n davlat Universiteti 1-bosqich talabasi

Nosirov Muslimjon Maxsutali o'g'li

Ilmiy rahbar. Filologiya fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: *Maqolada nutqiy aktlar nazariyasidagi perlokutiv aktning pragmatik tabiati tahlil qilinadi. Perlokutiv aktning lokutiv va illokutiv aktlardan farqi, uning tinglovchiga ta'sir etish mexanizmi va muloqot sharoitiga bog'liqligi ko'rib chiqilgan. O'zbek tilidagi kundalik va badiiy nutq misollari asosida perlokutiv effektning namoyon bo'lish xususiyatlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *perlokutiv akt, nutqiy ta'sir, pragmatika, illokutiv niyat, kontekst, o'zbek nutq madaniyati.*

Abstract: *The article analyzes the pragmatic nature of the perlocutionary act within the theory of speech acts. It highlights the differences between perlocutionary, locutionary, and illocutionary acts, as well as the mechanism of its influence on the listener and its dependence on the communicative context. Furthermore, the features of the manifestation of the perlocutionary effect are examined on the basis of examples from everyday and literary Uzbek speech.*

Keywords: *perlocutionary act, speech influence, pragmatics, illocutionary intention, context, Uzbek speech culture.*

Inson nutqi shunchaki fikr bildirish vositasi emas, balki tinglovchining ruhiyati yoki xatti-harakatiga ta'sir o'tkazuvchi kuchli quroldir. Nutqiy faoliyatni ana shu jihatdan o'rganish lingvistik pragmatikaning asosiy vazifalaridan biridir. Nutqiy aktlar nazariyasida perlokutiv akt so'zlovchi aytgan gapning tinglovchida qanday amaliy natija (effekt) berishini bildiradi [1, B. 45-47].

O'zbek tilshunosligida bu masalaga Sh. Safarov va Sh. Akramov kabi olimlar alohida e'tibor qaratganlar. Ushbu maqolada perlokutiv aktning pragmatik xususiyatlari o'zbek muloqot tizimi misolida tahlil qilinadi.

Nutqiy aktlar nazariyasiga ko'ra, har qanday gapirish jarayoni uchta bosqichni qamrab oladi:

1. Lokutiv akt — gapni til qoidalariga moslab, to'g'ri talaffuz qilish va shakllantirish;

2. Illokutiv akt — soʻzlovchining gapirishdan koʻzlagan asosiy niyati (xabar berish, buyurish, soʻrash, vaʼda berish va h.k.) [2, B. 112-115];

3. Perlokutiv akt — nutqiy taʼsir natijasida tinglovchida hosil boʻladigan haqiqiy oʻzgarish yoki natija.

Perlokutiv akt, mohiyatan, illokutiv niyatning muvaffaqiyatli amalga oshganini koʻrsatadi. Professor Sh. Akramovning taʼkidlashicha, perlokutiv akt “tinglovchi ongiga, his-tuygʻulariga va xatti-harakatiga taʼsir oʻtkazish harakati”dir [3, B. 78]. Sh. Safarov esa bu jarayonni nutqiy taʼsir etishning yakuniy bosqichi sifatida baholaydi va bir xil gap turli vaziyatda turli tinglovchilarga turlicha taʼsir qilishi mumkinligini taʼkidlaydi [4, B. 134]

Perlokutiv aktning eng muhim xususiyati — uning muloqot sharoitiga bogʻliqligidir. Bir xil gap turli vaziyatda butunlay boshqacha natija berishi mumkin. Masalan, kundalik hayotda koʻp ishlatiladigan “Ehtiyot boʻling!” iborasi oilada samimiy gʻamxoʻrlik sifatida qabul qilinsa, rasmiy ish joyida yoki rahbar tomonidan aytilsa — ogohlantirish va intizomga chaqirish maʼnosini anglatadi hamda tinglovchini hushyor torttiradi.

Oʻzbek nutq madaniyatida soʻzning emotsional taʼsiri juda yuqori hisoblanadi. Masalan, onaning farzandiga qarata: “Agar darsingni tayyorlamasang, yaxshi baho ololmaysan”, — degan gapida illokutiv niyat ogohlantirish boʻlsa, erishilgan natija (perlokutiv effekt) bola ongida masʼuliyat uygʻotish va uni dars qilishga undashdir.

Badiiy adabiyotda ham perlokutiv effekt personajlar xarakterini ochishda juda muhim. Abdulla Qodiriyning “Oʻtgan kunlar” romanida Kumushning zaharlanishi sahnasidagi oʻta ogʻir va keskin vaziyatni eslaylik. Asardagi “Ket jalab, ket! Taloqsan, taloq!” degan keskin nutqiy ifoda shunchaki axborot berish emas, balki tinglovchida (Zaynabda) chuqur ruhiy zarba, es-hushini yoʻqotish va fojiaiy tushkunlik kabi ogʻir perlokutiv natijani keltirib chiqaradi [5, B. 156].

Oʻzbek milliy nutq etiketida andisha va istihola kuchli boʻlgani uchun, odamlar koʻpincha buyruq yoki talabni toʻgʻridan-toʻgʻri aytishmaydi. Masalan, muloqot jarayonida aytilgan “xona sovuqroq ekan-da...” degan gap shunchaki ob-havo haqida maʼlumot berish emas, balki tagmaʼnosida “oyna yoki eshikni yopish” amalini bajarishga qaratilgan bilvosita iltimos hisoblanadi. Tinglovchi bu gapning tagmaʼnosini toʻgʻri tushunib, oynani yopsa, demak, perlokutiv akt muvaffaqiyatli amalga oshgan boʻladi.

Olib borilgan tahlillar natijasida shuni xulosa qilishimiz mumkinki, perlokutiv nutqiy akt pragmatikaning eng jonli va amaliy qismidir. U tildagi gaplarning shunchaki

ma'nosini emas, balki hayotdagi real natijasini — so'zning amaliy kuchini ko'rsatadi. O'zbek tilshunosligida bu tushunchani o'rganish milliy nutq madaniyatimiz va muloqot odobimizni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Akramov Sh. Lingvopragmatika asoslari. — Qo'qon: Qo'qon davlat pedagogika instituti, 2022. — B. 45-47.
2. Safarov Sh. Pragmalingvistika. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. — B. 112-115.
3. Akramov Sh. Lingvopragmatika asoslari. — Qo'qon: Qo'qon davlat pedagogika instituti, 2022. — B. 78.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. — B. 134.
5. Qodiriy A. O'tgan kunlar. — Toshkent: Sharq, 2000. — B. 156.